

Z. DŪDAITĖ

DĖL PRŪSŲ SAVYBINIŲ ĮVARDŽIŲ VARTOSENOS

Visuose trijuose prūsų katekizmuose I ir II asmens vienaskaitos ir daugiskaitos asmeninių įvardžių savybinis kilmininkas bei atitinkamas būdvardiškas savybinis įvardis vartojami refleksyviškai.

III katekizme rasti 5 atvejai, kai veiksmo subjektu eina vienaskaitos pirmasis asmuo. Priklausomybė jam visais atvejais išreikšta būdvardišku savybiniu įvardžiu: Asmai ...přiki *maian* waispattin murraywuns III 69₄₋₅ – Habe... wider *meine* Frawe gemurret; kai as *maians* malnijkans bhe seimīnan III 69₁₁ – das ich *mein* Kindt und Gesinde; *maiāsmu* kaimīnan schkudan seggīuns III 69₁₄₋₁₅ – *meinem* Nachbar schaden gethan; as polaipinna mien *maian* kermenen bhe Doūsin III 79₁₈₋₁₉ – ich befehle mich *mein* Leib und Seele; tankinne tebbe *maian* Crixtianiskan auschaidīsnan III 107₁₆ – gelobe dir *meine* Christliche Trew.

Kai veiksmo subjektas yra vienaskaitos antrasis asmuo, priklausomybė jam yra išreikšta: a) savybiniu kilmininku (I – 3X, II – 3X, III – 7X): Thou ny tur schan emnen *twaise* deiwas ny anterpinsquan menentwey I 5₆₋₇ – Tou ni tur sten emnen *tways*e deywas nienbaenden westwey II 5₆₋₇, Tou turri stan Emnan *twaisei* Deiwas ni enbāndan westwei III 27₁₃₋₁₄ – Du solt den Namen des Herren *deines* Gottes nicht vergeblich füren; Thou ny tur pallapsittwey *twaisei* tawischis buttan I 7₂₋₃, Tou ni tur pallapsitwey *twaysis* tauwischis butten II 7₂₋₃, Tou ni turri Pallapsitwey *twaisei* tawischas buttan III 35₆₋₇ – du solt nicht begeren *deines* nechsten Hauß; Thou ny tur pallapsittwey *twaisei* tawischis gennan I 7₅₋₆, Tou ni tur pallapsitwey *twaysis* tauwyschies gennan II 7₅₋₆, Tou niturri pallapsitwey *twaise* Tawischas Gennan III 35₁₇ – Du solt nicht begeren *deines* Nechsten Weib; kai tou assai klaušius stesmu tārīn *twaiasei* Gennan III 105₇ – du hast gehorchet der Stimme *deines* Weibs; En prākaisnan *twaise* prosnan turri tu twaian geitin istwe III 105₁₅ – Im schweiß *deines* Angesichts soltu dein Brot Essen; kai tu *twaias* kirkis etnīwingiskai islāiku III 131₁₆ – das du *deine* Kirche genediglich erheltest; sien spagtun *twaisei* Swintan Crixtisnan III 119₁₈₋₁₉ – diß Badt *deiner* Heiligen Tauff, b) būdvardišku savybiniu įvardžiu (I – 2X, II – 2X, III – 10X): Thou ny tur falsch widekausnan waitiatun preiken *twaien* tawischen I 5₂₁, Tou ni tur reddi weydikausnan waytaton preyken *twayien* tauwyschen II 5₂₁, Tou niturri reddewijdikausnan dātwei

prijki *twaian* tawischan III 33₁₅₋₁₆ — du solt kein falsche zeugnus geben wider *deinen* Nechsten; Thou tur *twaian* thawan bha muttin somonentwey I 5₁₂, Tou tur *twayien* thawan bhae mutien smunintwey II 5₁₂, Tou turri *twaian* Tāwan bhe Mū-tien smūnint III 29₁₇₋₁₈ — Du solt *deinen* Vater und mutter ehren; Mijlis *twaian* Tawischen III 97₁₆ — Liebe *deinen* Nehesten; Thoū etwēre *twaian* rānkan III 83₁₀ — Du thust *deine* handt auff; Tijt kackinnais teinu Prābutskas Deiwa *twaian* labbis-kan bhe etnistin III 117₂₇₋₂₉ — So reiche nun ewiger Gott *dein* Güte unnd Gnade; tu quoitilaisi stawīdan *twaian* teikūsnan ensadinsnan bhe ebsignasnen ni dāt kumpint III 109₁₂₋₁₃ — du wöllest solch *dein* Geschöpff Ordnung und Segen nicht lassen verrucken; turri tu *twaian* geitin istwe III 105₁₄₋₁₅ — soltu *dein* Brot Essen; tuo assai prastan auskandinsnan switas no *twaian* drücktawingiskan ligan stan nidru-wīntin Swītan perklantīuns bhe stan Druwīngin Noe subban Asman no *twaian* debijkan engraudīsnan islaikūuns... bhe *twaian* amsin Israel sausā prastan prawed-duns III 119₁₀₋₁₈ — du hast durch die Sündflut nach *deinem* gestrengen Gericht die ungleubige Welt verdampft und den gleubigen Noe selb Acht nach *deiner* grossen Barmhertzigkeit erhalten... und *dein* Volck Israel trucken hindurch geführt.

Kai veiksmo subjektas yra daugiskaitos pirmasis asmuo, priklausomybė reiškia-ma a) savybiniu kilmininku (I–1X, II–2X, III–2X): mas atwerpimay *nuson* auschantnikamans I 11₃₋₄, mes etwerpymay *nouson* anschautinekamans II 11₃₋₄ — wir verlassen *unsern* schuldigern; mes...*noūson* Tawischas penningans bhe labban ni immimai III 33₉₋₁₀ — wir...*unser*s Nechsten Geld noch Gut nicht nemen; mes...*noūson* tawischan ni reddewingi epmēntimai III 33₂₀ — wir... *unseren* Nechsten nicht felschlichen beliegen; b) būdvardišku savybiniu įvardžiu (III–4X): kai mes...*noūsesmu* Tawischen III 31₁₁ — das wir *unserem* Nechsten; mes... *noūsmu* tawischan III 35₁₁ — wir... *unsern* nechsten; mes *noūsmu* tawischan ni swaian gennan seimīnan adder peckan aupaickēmai III 37₂₋₄ — wir... *unserm* Nechsten sein Weib Gesinde oder Viehe abspannen; kai mes ...*noūsons* Vraisins bhe Rikijans ni perweckammai III 31₂₋₄ — das wir...*unsere* Eltern und Herren nicht verachten; kai mes etwērpimai *noūsons* anschautenikamans III 53₂₁₋₂₂ — als wir verlassen unsern Schuldigern.

Kai veiksmo subjektas yra daugiskaitos antrasis asmuo, a) savybinis kilminin-kas yra pavartotas (III–2X): Jous Waikai seiti poklusmai *iouson* kermeneniskans Rikijans III 95₈₋₉ — Ir Knechte seydt gehorsam *euren* leiblichen Herrn; Jous Riki-jai... powiērptei *iouson* trēnien III 95₂₁₋₂₂; b) būdvardiškasis savybinis įvardis pa-vartotas (III–3X): Youš Malnijkai seiti poklusmingi *ioūsmu* vraisin III 93₂₃₋₂₄ — Jr Kinder seydt gehorsam *ewren* Eltern; Jous Wijrai milijti *ioūsans* Gennans III 103₆ — Jr Menner liebet *ewre* Weiber; Jaus Wijrai buwinanti prei *ioūsans* gen-nans sen ispresnān III 93₅₋₆ — Jr menner wonet bey *ewern* Weibern mit vernunfft.

Tokia prūsų kalbos savybinių įvardžių vartoseną visiškai atitinka originalo kalbos (vokiečių kalbos) sangražinio įvardžio modelį. Vokiečių kalboje *mein, dein, unser, euer* atlieka tiek savybinę, tiek ir sangražinę funkcijas. Kai veiksmo subjektu eina pirmasis arba antrasis asmuo, vartojamos asmeninių įvardžių savybinės formos. Vokiečių sangražinis įvardis *sein* tinka tik vienaskaitos III asmens, turinčio vyrišką ar niekatrąją giminę, priklausomybei nurodyti.

Katekizmuose yra vartojamos ir prūsų sangražinio įvardžio savybinės formos:

a) jomis paprastai yra verčiamas refleksyviškai pavartotas vokiečių kalbos vienaskaitos III asmens įvardis *sein*: tāns ast *swaise* kermenes pogalbenix III 103₂₃₋₂₄ – Er ist *seines* Leibs Heiland; ains dīlants ast *swaisei* ālgas werts III 87₁₈, 89₃ – ein Arbeiter ist *seines* lohns wert; bela prey *swaians* maldaisins I 11₉₋₁₀ – byla prey *swaiens* maldaysins II 11₁₁ – sprach zu *seinen* jūngern; daits *swaimans* maldaisemans I 13₆, dayts *swaymans* maldaysimans II 13₆, dai *swaimans* maldaisimans III 75₃₋₄ – gabs *seinen* Jūngern; sen *swaiāsmu* Swinton tēmpran krawian III 43₁₇₋₁₈ – mit *seinem* heyligen theuren blut; ains Butti Tāws *swaiāsmu* seimīnan III 27₂₋₄, 39₁₂₋₁₄, 73₁₀ – ein Haußvater *seinem* gesinde; *swaiasmu* Seimīnan III 47₃, *swaiāsmu* seimijnan III 59₃₄ – *seinem* Gesinde; *swaian* Seimīnan III 77₂₀₋₂₁, 83₁₋₂ – *sein* Gesinde; sen *swaiasmu*... Stinsennien III 43₁₈₋₁₉ – mit *seinem*... Leyden; sen *swaians* Dāians III 45₁₃ – mit *seinen* Gaben; *swaian* swintan Noseilin III 49₂₁ – *seinen* heyligen Geist; en *swaiāsmu* wirdan III 51₁₉ – in *seinem* Wort; *swaian* bousennien III 69₁₈ – *seinen* Standt; prei *swaian* kerdan III 83₉ – zu *seiner* zeit; *swaiāsmu* supsei buttan III 87₆ – *seinem* eigen Hause; *swaian* teisin III 93₇ – *seine* ehre; Erains mukinsusin *swaian* mukinsnan III 97₂₀ – Ein jeder lern *sein* Lection; Deiwas dase steimans *swaian* etnīstin III 99₁₄ – Gott gebe jnen *seinen* segen; *swaian* Tawan III 101₂₂ – *seinen* Vater; *swaiasmu* gennan III 101₂₃ – *seinem* Weib; *swaiāu* Gannan III 103₁₆ – sein Weib; *swaiasmu* perōnien III 107₂₁ – *seiner* Gemeinde; Deiws dase *ioutmas swaian* packun III 109₁₉₋₂₀ – Gott gebe euch *seinen* Friede; en *swaiāi* pērgimie III 115₂ – in *seiner* Natur; *swaian* Soūnon Christon III 115₇ – *seinen* Sohn Christum; *swaiās* prēigimnis III 115₂₁ – *seiner* Art; pra *swaian* mijlan Soūnan III 129₁₇₋₁₈ – durch *seinen* lieben Son; *swaian* Prosnan III 133₁₄₋₁₅ – *sein* Angesichte;

b) prūsų sangražinio įvardžio savybinėmis formomis dažnai verčiamas ir posesyviškai pavartotas vokiškas savybinis įvardis *sein* „jo“. Savybinis kilmininkas pavartotas (III–2X): bhe immats *swaise* grēiwakaulin III 101₁₃ – und nam *seiner* Rieben eine; *swaise* märtan III 109₁₀ – *seiner* Braut; būdvardiškasis savybinis įvardis pavartotas (I–1X, II–1X, III–15X): *swaian* ainan Sunun I 7₁₂, *swaiēn* aynen Sounon II 7₁₂, *swaian* Soūnon III 41₂₁ – *seinen* eynigen Sohn; *swaian* wirdan III 29₁₃ – *sein* wort; en *swaiāsmu* kermnen III 31₁₂ – an *seinem* leib; *swaian* labban III 33₁₂ – *sein* Gut; *swaian* gennan III 37₃ – *sein* Weib; *swaiasmu*

swintan wirdan III 49₂₁ – *seinem* heyligen Wort; *swaian* rikin III 51₁₅ – *sein* Reich; *swais* Etneiwings labs quāits III 51₂₀ – *sein* gnediger guter Wille; *swaia* labbisku III 85₂ – *seine* Güte; *swaian* pērdin III 85₄ – *sein* Futter; *swaian* labbiskan III 85₈₋₉ – *seine* Güte; pra *swaian* etnīstin III 51₁ – durch *seine* gnade; bhe *swaian* wirdan ni perweckammai III 29₁₃ – und *sein* wort nicht verachten; *swaian* ainangeminton Sounan III 127₇₋₈ – *seinen* Eingeborenen Son; steismu *swaians* grīkans etwērp III 117₅₋₆ – jm *seine* Sünde. Čia susiduriame su dar vienu vokiečių kalbos interferencijos atveju. Kadangi vokiškas įvardis *sein* yra dvireikšmis, t. y. su III asmeniu gali būti vartojamas ir posesyviškai, ir refleksyviškai, tai verčiant posesyvinė funkcija dažnai buvo priskirta ir prūsiškam sangražiniam įvardžiui. Kitais gi atvejais (jų yra apie 17) posesyviškai pavartotas vokiškas savybinis įvardis *sein* verčiamas prūsų kalbos III asmens įvardžio *tans* savybinėmis formomis: pvz., no *tenneison* weldīsnan III 35₁₂ – nach *seinem* Erbe; *entennēismu* rikin III 43₂₀ – in *seinem* Reich;

c) prūsiško sangražinio įvardžio savybinėmis formomis verčiamas ir vokiečių kalbos daugiskaitos III asmens įvardis *ihr, ihre*, pavartotas refleksyviškai: tīt turri dijgi stai wijrai *swaians* gannans milijt kāigi *swian* subban kērmēnen III 103₁₄₋₁₅ – also sollen auch die Menner *jre* Weiber lieben als *jre* eigene leibe; stai gannai bousei pomeston *swaain* Wijrin III 103₂₀₋₂₁ – die Weiber sein unterthan *jren* Mennern; tīt dijgi stai gannai *swaimans* wijrimans en wissans poweistins III 103₂₅₋₂₆ – also auch die Weiber *jren* Mennern in allen dingen; Ka stai Crixtianai *swāimans* Mukinnewingins bhe Dūsaisurgawingi III 87₁₃₋₁₄ – was die Christen *jren* Lerern und Seelsorgern; kāigi stai mijlai malnijkiku *swaian* mijlan Tawan III 47₁₂₋₁₃ – wie die lieben Kinder *jren* lieben Vater; stai Gennai bousei poklūsmingi *swaisei* Wīrans III 93₁₂ – Die Weiber seyn unterthan *jren* Mennern.

Reikia pažymėti, kad verčiant vokiečių kalbos daugiskaitos III asmens įvardį *ihr, ihre* jo refleksyvinė ir posesyvinė reikšmės visais atvejais perteiktos teisingai. Posesyviškai pavartotą šį įvardį prūsų kalboje atitinka įvardžių *tans* ir *stas* savybinės formos: per ainan mukīnsnan *tenneison* perstallisnan III 85₁₉₋₂₁ – durch eygen Lection *jhres* Ampts; bhe tu dāse stēimans *tenneison* landan III 83₈₋₉ – und du gibst jhnen *jre* Speise; ka tennēimons enterpon ast prei *tenneison* Deiwūtiskan III 17₁₆₋₁₈ – was jhnen nützlich ist zu *jhres* Seligkeit.

Prūsų katekizmuose užfiksuotas toks įvardžių vartosenos modelis refleksyvu-
mui reikšti: su vienaskaitos ir daugiskaitos I ir II asmeniu pavartoti asmeninių įvardžių savybiniai kilmininkai (*twaisei, twaise, twayse, twaiasei, twaysis, twaias, nuson, nouson, nouson, iouson*) bei būdvardiški savybiniai įvardžiai (*maiāsmu, maian, maians, twayien, twaian, twaien, nousmu, nousons, nousons, ioušmu, iousans, ioušans*), su vienaskaitos ir daugiskaitos III asmeniu – sangražinio įvardžio savybinis kilmininkas (*swaise, swaisei, swaias*) bei atitinkamas būdvardiškasis savybinis įvardis

(*swaian, swaien, swaiāsmu, swaiasmu, swaiiai, swaimans, swaymans, swaiamans, swaiens, swayiens, swaians*).

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, būdvardiški savybiniai įvardžiai pavartoti daug dažniau negu savybiniai kilmininkai. Neaišku, ar būdvardišku savybinių įvardžių vartoseną iš tikrųjų buvusi tokia dažna prūsų kalboje, ar tam įtakos turėjo vokiečių kalbos savybinių įvardžių būdvardiška vartoseną.

Refleksyvinės asmeninių įvardžių vartosenos atvejų gausu ir senuosiuose lietuvių raštuose. Pvz., *Sunus klausikiet gimditai iussu Mž 35₂₀*, *Virai miliekiet materis iussu Mž 33₁₁*, *Vaikai buket paklusni Gimditojems yussu Vln 42₂₀*, *Garbink tiewa tawa ir motina tawa Vln 12₁₂*.

Tokią asmeninių įvardžių vartoseną lietuvių kalboje A. Becenbergeris¹ laikė taisyklinga. Jo manymu, laisvas sangražinio įvardžio vartojimas visiškai įsigalėjęs tik vėlesniais laikais. Šį Becenbergerio tvirtinimą paneigė dabartinių lingvistų J. Palionio² ir A. Rosino³ tyrinėjimai. Jų nuomone, refleksyvinės asmeninių įvardžių vartosenos įsigalėjimas Prūsų Lietuvoje išleistuose raštuose aiškintinas vokiškų originalų įtaka, kadangi pirmieji vertėjai, bijodami iškreipti biblines dogmas ir neturėdami „lietuviškų“ vertimo tradicijų stengėsi nenutolti nuo originalo ir kai kurias gramatines bei sintaksines konstrukcijas vertė grynai pažodžiui. Lietuvių tautosakai, grožinei literatūrai bei dabartinės lietuvių kalbos tarmėms refleksyvinė asmeninių įvardžių vartoseną nebūdinga. Rosinas⁴ nurodo, kad latvių kalbos rašto paminklų medžiaga patvirtinanti prielaidą, jog refleksyvinė asmeninių įvardžių vartoseną buvusi „norminė“ tik religiniams rašto paminklams, bet ne gyvajai liaudies kalbai.

Prūsų katekizmų savybinių įvardžių vartosenoje aptinkame kelis vokiečių kalbos interferencijos atvejus: 1) tai refleksyvinė I ir II asmens asmeninių įvardžių vartoseną, 2) prūsiško sangražinio įvardžio *swais* posesyvinė vartoseną, 3) palyginti dažna būdvardišku savybinių įvardžių vartoseną.

Į vokiečių kalbos savybinio įvardžio *sein* vertimą prūsišku sangražiniu įvardžiu reikėtų žiūrėti kaip į vertėjų, matyt, ne visada teisingai suvokusių originalo tekstą, padarytą klaidą. Ar kiti du interferencijos atvejai irgi tėra tik vertėjų pažodinio vertimo rezultatas, sunku pasakyti. Juk, be abejonės, ir pačioje XVI a. vidurio prūsų kalboje, esančioje vos per žingsnį nuo išnykimo ribos, buvo ryški vokiečių kalbos interferencija.

¹ Bezenberger A. Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache. Göttingen, 1877. P. 254–256.

² Palionis J. Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a. V., 1967. P. 192–195.

³ Rosinas A. Viena asmeninių I ir II asmens įvardžių vartosenos ypatybė lietuvių senųjų raštų kalboje // Baltistica IX(2), 1973. P. 161–169.

⁴ Rosinas A. Op. cit. P. 169, išn. 24.